

KULTURA ZIDOVA – PROŠLOST ILI KONTINUITET? DOLJE ZID! ŽIVIO ZID! – 20 GODINA POSLIJE

Ivan CIFRIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
ivan.cifric@ffzg.hr

Sažetak

U povodu 20. godišnjice pada Berlinskog zida autor problematizira pitanje sociokulturnog značenja »zida«. Padom zida nije kraj zidovima u suvremenom čovječanstvu. U povijesti civilizacija nastajali su različiti zidovi. Na teorijskoj razini polazi od teze da je u epohi moderne izgrađena »kultura zidova«, a postmoderna nije postavila temelje »kulture bez zidova«, pa se i nakon pada Berlinskog zida nastavlja kontinuitet kulture zidova. Grade se novi zidovi u Europi i svijetu – reproducira se kultura zidova.

Na praktičnoj razini navode se različita značenja pojma zid, odnosno ograničenja, pa se može govoriti o fizičkim, kulturnim, vjerskim, ideološkim, mentalnim, vidljivim i nevidljivim zidovima. Zidovi su u funkciji razdvajanja i ograničavanja. Pad Berlinskog zida simbolizira kraj državotvorne ideologije, koji za jedne (tranzicijske zemlje) znači slobodu, ali i tegoban kapitalistički i demokratski početak. Za Europu (EU), naročito Njemačku, značio je nastavak ujedinjavanja, ali i otvaranje prostora širenju svjetskog imperija, osobito putem kulturnog imperijalizma. Hrvatska samostalnost nije u neposrednoj vezi s njegovim padom.

Ključne riječi: Berlinski zid, kultura zidova, sustav, vrjednute, tranzicija.

Uvod

Povodom 20. godišnjice pada Berlinskog zida (9. XI. 1989.) prilika je da se nešto kaže o temi »kulture zidova«. To je prevelik izazov za jedno sustavno izlaganje i jednog sociologa, a sam problem prelazi okvire današnje teme: »Pad Berlin-

skog zida – 20 godina poslije«. Zato će se tek skromno naznačiti neki aspekti ove problematike kao što su shvaćanje zida, posljedice pada Berlinskog zida, zidovi danas te mogućnost svijeta, društva i čovjeka bez kulture zidova.

U najopćenitijem smislu pokušava se elaborirati sljedeća *teza*: u epohi moderne izgrađena je kultura zidova, a u postmoderni nisu postavljeni temelji kulture bez zidova. Postojeće tehničke pretpostavke (primjerice, internet i TV) mogu djelovati i kao potpora učvršćivanju kulture zidova, tj. izgradnji novog globalnog Imperija.¹ Imperij se opravdava njegovom suprotnošću: kaosom. Padom berlinskog fizičkog zida – ponajprije kao simbola ideološke podjele – političkog i ideološkog zida, nastale su promijene društava s obje strane zida, a u globalnom svijetu, glede kulture zidova, zapravo se malo toga promijenilo. Zid je srušen, a je li pao? Pao je *jedan* zid, a ostali su brojni drugi zidovi, ili se, nažalost, grade novi! Ostali su tragovi mentalnog sklopa epohe moderne, ali nastaju i novi mentalni sklopovi kulture zidova sposobni za vlastitu reprodukciju. Pitanje je zašto čovjek veoma skromno pretvara (negativno) iskustvo takve (neke) kulture u (pozitivno) iskustvo kao mogući poticaj za oblikovanje nove kulture – kulture bez zidova, a više zadržava kulturu (sindrom) zida i ostaje zarobljen inercijom. Iskustvo Berlinskog zida kao društveno i osobno iskustvo, treba prihvatiti kao jedno povijesno iskustvo poticajno za stvaranje kulture bez zidova, što danas u praksi nije slučaj, naprotiv. Smatram da je to osobni i profesionalni zadatak znanstvenika, teologa, pjesnika, novinara, bolje reći svakog čovjeka.

Promatranje nekog naselja iz zračne perspektive omogućava nam uočavanje različitih građevina – velikih, malih, širokih i uskih dvorišta ili bez njih; promatranjem kulturnog krajobraza iz iste perspektive vidimo različite poljoprivredne kulture i prirodna staništa. No usmjerimo li pogled na njihov odnos, tada nam se otvara vidik granica većih ili manjih zemljišnih parcela. Promotrimo li ta područja nakon dužeg vremena, uočavamo da se stanje negdje dijelom, a negdje i potpuno promijenilo. To stvara ispravan dojam kako čovjek živi u granicama *prostora* koji sam stvara i mijenja i u granicama *vremena* koje društveno konstruira.²

No planetarna, odnosno »astronautska perspektiva« planeta Zemlje (Apolo 11, 16. srpnja 1969.) iz visine odaje samo prirodne granice: vidimo kontinente, pustinje, planinske masive, šumska područja itd. Na Zemlji ne vidimo razlike

¹ Usp. Michael HARDT – Antonio NEGRI, *Imperij*, Zagreb, 2000.

² Usp. Norbert ELIAS, *Über die Zeit*, Frankfurt, 1988.; Martin HELD – Karlheinz GEIßLER (ur.), *Ökologie der Zeit. Vom Finden der rechten Zeitmaße*, Stuttgart, 1993.; Barbara ADAM, *Timewatch. The Social Analysis of Time*, Cambridge, 1995.

među ljudima i skupinama: ideološke, religijske, nacionalne, rasne i sl. Wolfgang Sachs kaže: »Ako se pogleda na satelitsku sliku vide se mora, kontinenti, možda vegetacija. Ali ne vide se ljudi. Ne vide se nikakve granice, nikakvi nacionalizmi, nikakve kulture i nikakvi suprotni interesi.«³ Ne vidimo ni granice država. Ipak, na nešto nižoj visinskoj distanci omogućeno je oku ponegdje uočavati materijalne tvorevine – zidove koji predstavljaju granice nečega, ograničenja koja je postavio čovjek (nekoć, ali i danas). Iz iste perspektive ne znamo prave razloge postojanja takvih zidova, niti sve njihove socijalne učinke.

Zid je simbol razdvajanja i ograničenja, u ovom slučaju ljudske neslobode, i ima univerzalnu poruku (značenje) o smislu podjela i razdvajanja, a njegov pad simbolizira mogućnost slobode. To ne znači da ta sloboda možda nije problematična, jer nije svakome jednako dostupna. Izgradnja, kao i rušenje zida donosi promjene (materijalne i svjetonazorske) u društvu i životu ljudi s obje njegove strane. Društvene promjene ekumenske šanse nakon rušenja zida novi su izazov i Crkvama s obje strane bivšeg zida.

Pad Berlinskog zida simbolički je početak za mnoge dugo očekivanih velikih promjena u svijetu, iako sam pad zida nije bio prognoziran baš za to vrijeme, a vjerojatno ni na takav način kao poticaj domino-efektu Istočnog bloka.⁴ Pad je bio znak istrošenosti jedne geopolitičke ideje i zrelosti ideje o promjenama unutar Istočnog bloka, ali i odnosa prema svijetu. Prema nekim mišljenjima, raspad SSSR-a, raspad SFR Jugoslavije i komercijalizacija interneta predstavljaju »tri granična događaja s globalnim posljedicama« koji označavaju 1991. godinu kao početak 21. stoljeća⁵

Posljedice pada zida mogu se promišljati kao *globalne* i *regionalne*. Pod globalnim se obično misli na kraj totalitarnog sustava i hladnog rata. No postavlja se pitanje je li uistinu završio »hladni rat« i prevladana ideja o svjetskom totalitarnom sustavu.⁶ Pod regionalnim posljedicama ovdje se misli na

³ Navedeno prema: Uta ESER, Der Wert der Vielfalt: »Biodiversität« zwischen Wissenschaft, Politik und Ethik, u: Monika BOBBERT – Marcus DÜWELL – Kurt JAX (ur.), *Umwelt – Ethik – Recht*, Tübingen – Basel, 2003., 164.

⁴ Berlinski zid fizički je uspostavljen 1961. godine, a 27 tisuća vojnika i policajaca čuvalo je zaštitnu ogradu. Pravo značenje »pada« zida sadržava sintagma »pad željezne zavjese«. Termin »željezna zavjesa« skovao je Winston Churchill. U konkretnom smislu, pad (rušenje zida) u sebi sadrži proces otvaranja granica. Tako je prije otvaranja granice u Berlinu, krajem lipnja Mađarska otvorila granicu prema Austriji. Započelo je (2. V. 1989.) masovnim sjećanjem na Imru Nađa, a završilo simboličnim presijecanjem bodljikave žice između Austrije i Mađarske.

⁵ Usp. Thomas Hylland ERIKSEN, *Tiranija trenutka*, Beograd, 2003., 19-21.

⁶ Pod totalitarnim sustavom ne misli se samo na sustave uspostavljene na idejama fašizma i realsocijalizma. Totalitarni sustav moguć je i primjenom drugih ideologija kao što je neoliberalizam potpomognut primjenom suvremene tehnike.

tranzicijske zemlje⁷ zahvaćane »zapadnom paradigmom« koja utječe na njihove dvojake promjene: (a) promjene unutar društava i (b) promjene mjesta i uloge tih zemalja u širem (globalnom) kontekstu.

1. Shvaćanje zida

Što označava pojam »zid«?⁸ Najopćenitije, a možda i najmanje precizno, možemo reći da je zid (fizička ili virtualna) konstrukcija koja je utemeljena na kulturnom sklopu neke društvene skupine (društva) i njezinim interesima, a oblikuje njezin mentalni sklop kao i svakoga pojedinca. Zidovi nisu statični nego ih se može povijesno promatrati kao proces (otvaranja i zatvaranja); oni imaju svoj »život«, stvarnu i simboličnu ulogu. Zid ima sasvim konkretnu sociokulturnu ulogu, ovisno o njegovu cilju i kontekstu u kojemu se ta riječ upotrebljava. To znači da vremenski (povijesno) promatrani, zidovi imaju različita značenja i odražavaju dvostranu »težinu« posljedica. Tako pojam »zid«, ovisno o tome čemu je namijenjen, može predstavljati:

1. obrambeni štiti, fizičku *zaštitu* od nepoželjnih »drugih« – uljeza i neprijatelja;
2. granicu, fizičko *razgraničenje* između susjeda – međaši u polju; granice između država;
3. *podjelu* (na dva ili više) dijela teritorija (društva, kulture, religije) – Izrael i Palestina;
4. fizičku *ogradu* od utjecaja drugih kultura – Kineski zid⁹; religija – zid između katolika i protestanata na groblju u Belfastu 1869.¹⁰;
5. ogradu kao *ograničavanje progres*a, da oni s druge strane zida (resursa progres) ne sudjeluju u boljitku – nedostupnost znanju i tehnologijama modernog društva;
6. prepreku i *zabranu* pristupa – tabuiziranje prostora; sveti prostor; minirano polje;

⁷ Tranzicija označava određeni interval između dvaju režima u kojima se zbivaju promjene – od jednog prema drugom režimu.

⁸ Zid nije samo od čvrstog materijala (cigla, kamen) nego može biti i platno, konopac, zamišljeni (virtualni) prostor itd.

⁹ Kineski zid započeo je u 15. st. Nakon do danas neobjašnjelog prekida najveće ekspedicije u ljudskoj povijesti (pod vodstvom generala Zheng Hea), s oko 300 brodova (i 27000 članova posade), koja je dospjela i do istočnih obala Afrike, novi kineski car spalio je brodove i od tada je započela gradnja zida i kulturno zatvaranje. Danas je Kineski zid prošlost, isječak iz kineske povijesti i kompleksne suvremenosti koja se integrira u svijet.

¹⁰ Groblje je bilo podijeljeno na tri dijela: nekršćanski, protestantski i katolički dio. Između katoličkog i protestantskog dijela groblja zid je sezao u dubinu od dva metra. Očito ne zbog čvrstoće zida nego nepremostivog neprijateljstva između dviju vjerskih skupina. Može se razumjeti ograđivanje groblja kao posebnog mjesta za pokojne, ali ne i takva zidana podjela unutar groblja.

7. ograničenje u načinu mišljenja – čovjekov mentalni sklop koji nije u stanju ili ne želi drukčije misliti nego u podjelama itd.

2. Pad zida

Prošlo stoljeće ostavilo je čovječanstvu različito pozitivno, ali i negativno naslijeđe.¹¹ U tom su stoljeću značajnu ulogu u društvenom ustroju i na svjetskoj sceni imale tri velike ideologije: *fašizma* (nacizma), *komunizma* (socijalizma) i *liberalizma* (kapitalizma). Svaka je ostavila dubok trag u društvima u kojima je dominirala, što se naročito može pratiti u Europi. Ideologija nacizma u državotvornom obliku nestala je 1945. godine sa svjetske scene (iako kao ideologija opsjeda manje skupine), a komunizma 1989. godine urušavanjem SSSR-a (ali u svijetu u nekim zemljama i varijantama još postoji). Ostala je danas dominantna ideologija liberalizma, dominantna na Zapadu, globalno najodgovornija za perspektive svijeta i čovjeka i okoliša. Ona je pred vakuumom smisla, normi i vrijednota.¹²

Ako su prethodne (primjerice komunistička, nacistička) ideologije bile nositelji ideoloških i političkih zidova, pitanje je smanjuju li se i nestaju li zidovi s ideologijom suvremenog liberalizma, ili se pak stabiliziraju, rekonstruiraju i restrukturiraju, pa nastaju novi i suvremeniji zidovi, ali u biti s istim ciljevima?

Osim dva svjetska rata i više od 150 regionalnih i lokalnih ratova (a neki još traju), na početku 21. stoljeća ostale su nam u naslijeđu različite podjele, ograničenja – neka su izvana nametnuta društvu, a neka poticana unutar društva – u cjelini naslijeđena je kultura zidova koja je sastavnica »kulture nasilja«.¹³ Nasilje kulture prema drugim kulturama (društvima) i prirodi stvorilo je unutar društva »kulturu nasilja« kao vitalan reproduktivan kulturni i mentalni sklop. U naslijeđe čovjeku ovoga stoljeća pripala je »reprodukcija kulture zida«.

Zidovi imaju svoj vijek trajanja, kao i ideologije (što nije ni prednost ni utjeha običnom čovjeku kojega nadžive). Tijekom vremena se potroše, granice bivaju razorene vanjskom silom, a fizički se zidovi ruiniraju, s vremenom propadaju sami od sebe. Čovjek neke popravlja pa se u nekom drugom obliku zidovi obnavljaju kako bi ponovno imali svoju raniju ili novu funkciju održanja granice. Neki potpuno nestaju, kao Berlinski zid, ostavljajući tragove na socijalnom »tlocrtu društva«. Mogućnost zadržavanja ili obnove zidova ukorijenjena je u reprodukciji sustava vrijednota i svjesnom ljudskom egoizmu poti-

¹¹ Usp. Ivan CIFRIĆ, *Moderno društvo i svjetski etos*, Zagreb, 2000., 11-52.

¹² Usp. Hans KÜNG, *Projekt Weltethos*, München – Zürich, 1992., 29.

¹³ Usp. Rolf Peter SIEFERLE – Helga BREUNINGER (ur.), *Kulturen der Gewalt*, Frankfurt – New York, 1988.

canom iz potisnutih i skrivenih dubina podsvijesti. Najteže je ukloniti mentalne sklopove kulture zida, jer su kulturno i antropološki uvjetovani.

Padom zida društvo se otvara utjecaju novih ideja i ostvarenju nada. Pitanje je jesu li te nade i očekivanja ostvareni i kako se ostvaruju nakon fizičkog rušenja Berlinskog zida? Njega nije bilo teško fizički srušiti, ali je teško izbrisati povijesne i kulturne tragove te mentalne sklopove s obje strane negdašnjega zida?

Berlinski je zid pao pod dvostrukim utjecajem: (a) *promjena unutar zidina* i (b) *poticaja izvan zidina*.

Svaki sustav – socijalni ili kulturni, posebice ideološki i politički – ima svoje vrijeme trajanja i nijedan nije vječan. U svakome se, logikom njegove unutarnje dinamike, zbivaju neke promjene koje ga nagrizaju i potkopavaju, pa postupno entropira. Takvi procesi zbivali su se i unutar Istočnog bloka zahtijevajući pravdu, ljudska prava i slobode, uključujući i vjersku slobodu, a pojedinci su upoznavali i postupno stjecali iskustva izvan zida, na Zapadu.¹⁴

Okolni svijet kritički se odnosio prema nedemokratičnosti i represiji poretka unutar zida i ukazivao na slučajeve, očekivao promjene u sustavu i priželjkivao promjenu samoga sustava. Životni standard Zapada bio je jači od svake druge kritike.

Pod utjecajem endogenih i, manje, egzogenih silnica politički se i gospodarski poredak SSSR-a i Istočnog bloka urušio. Globalizacija je bila njegov »usud«.

Padom Berlinskog zida nastalo je *olakšanje* koje ima dva aspekta: (a) onima unutar zida – moći se slobodno kretati u širem socijalnom prostoru, kreirati svoje vrijeme i kulturu (duh); (b) onima izvan zida – ne strahovati od utjecaja sadržaja unutar bivšega zida, jer se i on mijenja. Inače, pad zida može se dvojako tumačiti: kao proširenje kulture Zapada – izvanjskog kulturnog sustava na društvo unutar bivšega zida i kao globalna mogućnost kapitalističkog utjecaja na nastajanje novog svijeta – novog svjetskog poretka.

Prvi aspekt (olakšanje unutar zida) se početno dvojako odrazio: pozitivno i negativno – kao nov poredak, »red«, primjerice građanske i vjerske slobode, organiziranje tržišne ekonomije itd., ali i kao novi »nered« – primjerice pojava organiziranog kriminala i nesigurnost građana. Pad zida značio je »slobodnu ispašu« (zaradu) za privatne i skupne interese (s obiju strana bivšeg zida), a naročito na prostorima tranzicijskih zemalja. Time je potpomogao stvaranje novih centara ekonomske i financijske moći koji ne priznaju nikakva ograničenja u ostvarivanju profita i koje je gotovo nemoguće kontrolirati u demokrat-

¹⁴ U Poljskoj je od 1980. godine djelovao radnički pokret »Solidarnost«, podupiran Ivanom Pavlom II. U SSSR-u aktualiziralo se i pitanje osamostaljenja pojedinih nacionalnih država.

skom sustavu. Nastaje paralelna ekonomija i poredak u ekonomskom ponašanju koji izaziva i stimulira pojavu kriminaliteta u: (a) materijalnom smislu i (b) vrijednosnom (duhovnom) smislu.

Rizik razvoja tranzicijskih zemalja nije proizlazio samo iz društvenih promjena nego i iz odnosa velesila prema njima, koje su se postavljale (ne kao policajci nego) kao *condottiere* koji stvara rizičnu situaciju kako bi naplatio svoje, i više od toga.¹⁵ Glede toga nisu se ispunila očekivanja o mirnom životu i brzom napretku, jer je u tranzicijskim društvima nastupio »kriminalni« ili »politički kapitalizam«, ali je početno omogućio prostor čovjekove, ne baš neproblematične slobode i započeo njezin proces. »Potrebna su desetljeća da bi se čvrsto etabliralo građansko društvo, a i tada mogu nastupiti prijeteće promjene.«¹⁶ U humanističkom smislu, s padom zida nije se povećala sloboda čovjeka nego su nastali drukčiji oblici neslobode: umjesto čovjekova unutarnjega »samoispunjenja« nastalo je njegovo izvanjsko »punjenje«.

Drugi aspekt (olakšanje izvan zida) je naznačio novo stanje svijeta, posebice u Europi. Problem perspektiva unutar bivšeg zida i tranzicijskih zemalja nije se riješio time što je nestao jednostranački sustav i uveden višestranački sustav, niti uvođenjem tržišnog sustava, jer se radilo o »novom oblikovanju Europe«¹⁷ ili, možda točnije, »oblikovanju nove Europe«. Pomogao je procesu uspostavljanja europskog kulturnog identiteta, ali i procesu stvaranja »novog europskog zida« (shengenska granica) – potaknuo je stvaranje nove »prve Europe« i nove »druge Europe«, tj. prostora »čistilišta« i »čekaonice« za eventualni ulazak u novokonstruiranu »prvu Europu«, koja je opet podlegla kulturi zida, inzistirajući na Europljanima »prve« i »druge kategorije«.¹⁸

Pad zida nije na globalnoj razini donio nov, nepoznat i bolji svjetski poredak, iako je otvorio mogućnost za nove korake globalnom kapitalizmu. Godina 1989. uzima se kao konačna uspostava kapitalizma kao svjetskog sustava.¹⁹ No značio je početak novog dijaloga u svijetu. Nažalost, dijalog međusobno vodi mali krug razvijenih zemalja s jedne, i tih istih razvijenih zemalja s »ostatkom svijeta« – većinom svijeta s druge strane.

¹⁵ Usp. Alan LIPIETZ, *Berlin, Bagdad, Rio. Das 21. Jahrhundert hat begonnen*, Münster, 1993.

¹⁶ Ralf DAHRENDORF, *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Stuttgart, 1990., 46.

¹⁷ Hans-Jürgen WAGENER – Heiko FRITZ, *Auf dem Weg in ein neues Europa*, u: *Policy Paper 5*, Bonn, 1997., 3.

¹⁸ I danas neki razgraničavaju Europu od ostatka (druge) Europe uzimajući u obzir granice osmanlijskog carstva, a kao temelji »europske civilizacije« navode se: evanđeoski i rimski individualizam; ideja nacije; kapitalizam i demokracija. Usp. Henri MENDRAS, *Europa i Europljani. Sociologija Zapadne Europe*, Zagreb, 2004., 9-10.

¹⁹ Usp. Elmar ALTVATER – Brigit MAHNKOPF, *Grenzen globalisierung*, Münster, 1997., 11.

Svaki dijalog ima smisla ukoliko svi sudionici teže istom cilju i imaju međusobno povjerenje u iskrenost riječi. Pitanje je koliko je sa stajališta Katoličke crkve pridonio ekumenizmu, tj. »približavanju« katoličanstva i pravoslavlja – ne o dogmatskim pitanjima – u stajalištima o pojedinim pitanjima važnim za svakodnevni život društva i građana, te perspektiva njihovih kulturnih, religijskih i etničkih razlika. Na planu suradnje između dviju Crkava, rušenje zida do sada nema bitne učinke, pa čak ni simbolične. Primjerice, nema susreta pape i patrijarha. Granica je ostala, ali ne fizička nego u smislu njihovih unutarnjih zidova.

Pad zida na unutarnjim je prostorima bivšega zida (zemljama Istočnog bloka) omogućio radikalne promjene koje nazivamo tranzicijom. Kao proces, tranzicija se zbiva s jedne strane (a) pod utjecajem *ciljeva društva*, a s druge strane (b) pod utjecajem društvenog naslijeđa.²⁰ Opći ciljevi bili su rušenje totalitarnog i uspostava demokratskog političkog poretka; ukidanje planske i uvođenje tržišne ekonomije. Drugim riječima, mijenjala se politička, gospodarska, socijalna i normativna struktura društva. Općenito, tranzicijsko se društvo otvorilo prema »svijetu«, otvorilo se više nego se »svijet« otvorio prema njemu.

Osim ta dva češće navođena aspekta, proces tranzicije izazvao je i druge promjene. Primjerice:

1. Promjene društvenog *sustava vrijednota* tranzicijskih društava. Postojanje *egalitarnog sindroma* u bivšoj Jugoslaviji potvrđeno je empirijskim istraživanjem.²¹ U tranziciji se dominirajući *egalitarno-kolektivistički model* sustava vrijednota zamijenio *liberalno-individualističkim*. Pojedinaac, osobni uspjeh, novac, profit i bogatstvo postali su bitni elementi »sekularne religije«. No poredci su polučili novu mješavinu vrijednota sustavu vrijednosti – mješoviti sustav koji omogućava paralelno funkcioniranje legalnog i ilegalnog sustava vrijednota i ponašanja: glasno propagiranje zakonitosti, a potihom parole: »dogovoriti ćemo se, ljudi smo!«. Takvo stanje omogućilo je različite socijalne aberacije.

Sustav vrijednota postao je nekoherentan pa se u tranzicijskim društvima govori o *anomiji* (Emile Durkheim, *Samoubojstvo*, 1897.). Ona se izražava kao nepostojanje hijerarhije vrijednosti, ali i kao relativiziranje vrijednosti – nastanak »moralne samoposluge«. Osobito je istaknuta vrijednota »imati«, a ne »biti«. ²² Imati! Imati više od ostalih! – tumor u strukturi sustava vrijednota – ostala je zapovijed u bogatih – zemalja, kompanija i pojedinaca, a u Crkvi je u moralnom nauku uglavnom samo deklarativno odbačena. Ta je vrijednota

²⁰ Usp. Ivan CIFRIĆ, *Tranzicija i transformacija*, u: Ivan CIFRIĆ – Ognjen ČALDAROVIĆ – Rade KALANJ – Krešimir KUFRIĆ, *Društveni razvoj i ekološka modernizacija*, Zagreb, 1998., 52.

²¹ Usp. Josip ŽUPANOV, *Samoupravljanje i društvena moć*, Zagreb, 1967.

²² Usp. Erich FROMM, *Imati ili biti?*, Zagreb, 1984.

svojevrsna obrana od porasle nesigurnosti i nestabilnosti u svijetu. Svijet je u takvim okolnostima samo privremeno siguran i stabilan.

2. Nastale su *promjene u socijalnoj strukturi*, a prije svega zbivao se intenzivan proces *raslojavanja društva* i nestanka (dekomponiranje) srednjih slojeva. Društvo se, pojednostavljeno rečeno, »rascijepilo« na uski krug (nekoliko postotaka) vrlo bogatih i najveći postotak osiromašenog stanovništva (latinoamerički model strukture društva). Ako znamo da su srednji slojevi inače najbrojniji dio stanovništva i, kao takvi, nositelji koherentnog vrijednosnog sustava kao jamstva njegove socijalne homogenosti, onda socijalna stabilnost društva uvelike ovisi i o njihovom ponovnom oblikovanju. Bilo je dovoljno samo nekoliko godina da se srednji slojevi istope, a bit će potrebno nekoliko desetljeća da se (eventualno) formiraju.

3. Formiraju se *nove društvene elite* u kojima participiraju i pripadnici ranijih elita. To su politički profesionalci, novi kapitalisti i pripadnici/ce estradnog i medijskog glamura.²³ Politička elita regrutirala se iz stranačkih vrhova i onih zaslužnih u stvaranju i obrani nacionalne države; nova gospodarska elita – kapitalisti, osim dijela nastalog u procesu privređivanja, regrutirali su se u procesu dubiozne privatizacije, često neposredno krađom imovine ili na granici nacionalnog kriminala zakonski omogućenoga; svijet zabave i reklame proizvodi nove zvijezde, promiče fizičke užitke i raskoš, dok većina društva živi (pre) skromno i siromašno s tendencijom osiromašenja sve većeg broja stanovnika. Blagostanje je u izlogu, a šanse u bankama i dugovima! Takvo društvo dobiva danas obrisu cjelovitosti, petrifikacije, bez obzira na neke problematičnosti. Demokracija i sloboda postaju problematične.

4. U početku tranzicije dominiraju *nacionalizam* i različite kulturne *predrasude* slične onima u Europi u kojoj su i nastale. Na našim prostorima započeli su i oružani sukobi, koji su različito korišteni u međunarodnoj političkoj areni, a danas se kapitaliziraju »kopanjem« po prošlosti Domovinskog rata. Iz današnjeg vidika, bez Domovinskog rata i, nažalost, velikih materijalnih i ljudskih žrtava, teško bi nastala današnja samostalna hrvatska država. (Naime, povijesni cinizam velesila izrazio se u otporu samostalnosti Hrvatske, unatoč njihovom, u prošlom socijalističkom sustavu (prešutno) odobranom nacionalnom pokretu na prostorima bivše Jugoslavije.) Međutim, nacionalni pokret

²³ Razlika između negdašnje feudalne elite i danas nove, kojoj je elitnost pripisano obilježje, je u tome što je prva uzimala dio proizvedenih dobara za sebe, ali je i branila podanike i teritorij. Današnja uzima sebi najveći dio dohotka, ali neposredno (ili previdom!) rasprodaje nacionalno bogatstvo (resurse).

postupno prerasta u legitimnu nacionalnu opciju, ali i građanske pokrete (mirovni, ekološki, itd.; različite udruge građana), što ohrabruje demokraciju kao sustav političkog pluralizma i proces slobode pojedinca. Od »tradicionalnog nacionalizma« postupno nastaje i razvija se »građanski nacionalizam« kao legitimna politička opcija, slična kao i u drugim europskim državama.

Današnji »nacionalizam« nije uvjetovan konfrontacijom s totalitarizmom ili opterećen uvjetima kao u početku tranzicije nego se temelji na ideji brige o nacionalnom bogatstvu i kapitalnom integritetu. (To djeluje pomalo cinično jer se upravo pod hrvatskom zastavom rastaču nacionalni resursi.) Pod tim se misli na proces intenzivnog razvlašćivanja građana od društvenog bogatstva, na činjenicu da su u stranom vlasništvu neki ključni sektori: telekomunikacije, većina banaka, energetska sektor, neke ključne proizvodnje (farmaceutska industrija), upitnost brodogradnje; pod sumnjivim okolnostima stranci postaju vlasnicima poduzeća koja nakon isisavanja dobiti propadaju itd. U tome sudjeluju pojedinci ili skupine iz političke i gospodarske elite. Borba protiv takvog stanja i kriminalnih radnji postala je pitanje socijalnih perspektiva hrvatskog društva – »socijalna zabrinutost« koja promiče ideju socijalnog interesa kao nacionalnog interesa. Hrvatska će braniti svoju zrelost ako »prema van« nastupa kao država s nacionalnim (i) građanskim interesima, a »prema unutra« sa socijalnim (i) građanskim interesima. Dakako, era globalizacije i interesi drugih u svijetu utječu na njihovo ispreplitanje.

5. U političkoj areni Hrvatske, glede integracije u EU, prepoznatljiva je *politika kompromisa* (s ultimativnim zahtjevima), kojom se ne bi ugrozili vitalni socijalni i nacionalni interesi, ali ni uključenje u EU. Hrvatska je gotovo dva desetljeća pod strogom paskom i pritiskom međunarodne politike, naročito različitih, pa i konfrontirajućih, interesa zemalja Europe. Osim dobrohotnih interesa u EU za novo zajedništvo s Hrvatskom koje građani podupiru, postoje i parcijalni interesi nekih članica EU ili privatnih tvrtki koji ugrožavaju novo zajedništvo, koje građani ne podupiru. Glede takve ambivalentnosti – integracije i socijalne sigurnosti građana, na političkoj sceni hrvatskog društva prepoznatljive su dvije orijentacije (integracija Hrvatske, uz visoku cijenu nacionalnog suvereniteta; održanje što većeg nacionalnog suvereniteta, uz usporenu integraciju) koje nose i svoja kompromisna rješenja i imaju »cijenu«.

6. Nastali su *novi socijalni akteri*. Umjesto dominacije jedne partije, nastalo je višestranačje i civilno društvo.²⁴ U početku stvaranja hrvatske države i pro-

²⁴ Usp. Gojko BEŽOVAN, *Civilno društvo*, Zagreb, 2005.

cesa tranzicije bila je vrlo važna uloga Crkve kao jamstvo stabilnog sustava vrjednota i kompaktnosti nacionalne države.

Crkva je imala jednu od ključnih uloga u stvaranju pozitivnog naboja za nastanak samostalne hrvatske države zbog njezina legitimiteta. Jer imala je (1) obilježje povijesnog nacionalnog zaštitnika kulture na ovim prostorima, trajno bivajući uz narod; (2) obilježje kulturne izolacije, ignorancije i getoizacije – »žrtve« u prethodnom socijalističkom razdoblju; (3) bila je nositelj vjere, osobne i kolektivne čovjekove nade u budućnost. U cjelini bila je sunositelj, jedan od stupova identiteta hrvatskog društva. Kao socijalni, a ne politički čimbenik, ona ima i danas odgovornost u društvu.²⁵ Nije dovoljno izreći sintagmu »grieh struktura« nego ju konkretizirati kao *strukturu grijeha*, tj. odgovoriti na pitanje u čemu su grijesi struktura, koje inače nisu bez grijeha? Koji su grijesi konceptualne, a koji praktične prirode? Je li to usvajanje loših zakona, socijalna neosjetljivost, rastrošnost države, klijentelizam i familijarizam, ignoriranje prava građana, koncentracija moći uskog kruga pojedinaca i stranačkih vođa, kriminal itd.?

3. Zidovi u 21. stoljeću

Pokušamo li tek naznačiti neke zidove i granice koje funkcioniraju danas, tada se u zemaljskim okvirima općenito može reći da postoje dva sustava: (1) *socijalni* (svijet kulture) i (2) *biotički* (svijet prirode). Svaki od njih ima svoje zakonitosti i pravila života. Do industrijskog društva dominira biotički svijet (sustav), a potom svijet kulture. Naslijeđe odvojenosti i suprotstavljenosti *res cogitans* i *res extensa* jenjava kako u svijesti tako i u fakticitetu, ali slabim tempom. Granica se između ta dva sustava smanjuje jer se procesom koloniziranja prirode i okoliša²⁶ proširuje antropobiotički svijet (ekumena).

Unutar socijalnog sustava (post)modernog društva nastaju različita ograničenja, granice – zidovi, prema građanima. Dok je zapadnoeuropska misao – od prosvjetiteljstva pa nadalje – isticala čovjeka kao subjekt koji gradi svoj svijet i sustav života, epoha moderne postupno je postavila tvrdu granicu između sustava i čovjeka (pojedince). Mjesto »otuđenog rada« zauzeo je »otu-

²⁵ Posebna je odgovornost u području odgoja. U praktičnom smislu potrebno je potražiti odgovor na pitanje: Zašto je u porastu nasilje u školi (i općenito među mladima), unatoč vjeronauku (u školi); koliko uopće škola utječe na formiranje moralnog profila mlade osobe, a koliko utječu izvanjski čimbenici, tj. koliko se prenose vrjednote, uzori i moral društva u školu te koje su to vrjednote?

²⁶ Usp. Marina FISCHER-KOWAŁSKI I DR., *Gesellschaftlicher Stoffwechsel und Kolonisierung von Natur*, Amsterdam, 1997.

đeni sustav«; umjesto religijskog »opijuma za narod« legitimiran je »opijum zabave i užitka«, ali bez pokrića. Umjesto »kruha i igara«, sve se više promiču samo igre. Svijet nekoliko milijuna bogatih »zabavlja« se svijetom nekoliko milijardi siromašnih.

Odnosi u društvu, posebice u lokalnoj zajednici, sve su manje uvjetovani (neposrednim ili posrednim) odnosima među ljudima, a sve više regulama različitih režima u radu i životu, koji štite sustav. Čovjek i sustav zamijenili su uloge: umjesto čovjeka kao subjekta, sustav je postao »subjektom« razvoja (napretka). On se sve više usavršava i stvara čovjeku nove prepreke. Politika preferira interes sustava, a ne interes građana: važno je da je državni proračun izbalansiran pa makar pola stanovništva kopalo po kontejnerima. Sustav je *als ob* (kao da je) u interesu građana, a zapravo »jede« ljude! Hrvatska u tome nije izuzetak. To se može argumentirati brojnim primjerima iz područja zdravstva, urbanizma, vlasničkih odnosa, voluntarizma i samovolje pojedinaca i skupina u izabranoj vlasti itd. na kojima je vidljivo preferiranje interesa sustava i samodovoljnost izabrane vlasti koja ne čuje glas čovjeka, a i kad ga čuje, ne sluša ga ili ga potpuno ignorira.

I danas postoje zidovi kao naslijeđe kulture zida, ali i novi zidovi – nastavak te kulture. Primjerice:

1. *Fizički zidovi*. Fizički su zidovi u početku civilizacije štitili grad i građane, odnosno samo povlaštene unutar gradova, da bi kasnije postali međašima između različitih društava. I danas se grade. Primjerice, zidovi između Izraelaca i Palestinaca. Postoje i žičane ograde koje sprječavaju ulazak u drugu zemlju (primjerice, ilegalaca iz Mexika u SAD). U prilikama zaoštrenih neprijateljstava dviju strana, ondje gdje nema zida, nastaje ratno predziđe. (Hrvatska je bila takvo predziđe – »predziđe kršćanstva«, a danas neki u Europi opet sanjaju da Hrvatska kao »zapadni Balkan« ponovno bude predziđem, ovaj put Europe – EU).

Parola »slobodni svijet« nešto znači samo u određenom prostorno-vremenskom kontekstu, a povijesni mu je cilj da postoji samo jedan svijet s bogatim okolišem (resursima) bez »korova« i »nerentabilnih naroda«. ²⁷

2. *Izbjeglički (prognanički) zidovi*. Socijalni problemi (uključujući i prirodne katastrofe i ratne sukobe) uvjetuju migracijske pritiske iz nerazvijenih zemalja u razvijene, gdje se traže rješenja osobnih egzistencijalnih pitanja. Od takvih izbjeglica i prognanika razvijeni se ograđuju stavljajući ih u izbjeglička sabirališta – logore. Njihova je »krivica« što su siromašni i žele živjeti kao i svi drugi ljudi. Slobodna i demokratska Europa ogradila se zidom! Što bi bila shengen-

²⁷ Hermann H. DIETER, *Man sieht, was man (er)kennt – Sprachenvielfalt als Zukunftsversprechen*, u: *Jahrbuch Ökologie 2007*, München, 2006. 13.

ska granica, ako ne ograđivanje EU od nepoželjnih ljudi i kultura (izbjeglica) iz država (društava) izvan EU i europske periferije. Ispunjavanjem uvjeta za integraciju u EU otvara se pristup državama periferije kao »časnim« i »ravnopravnim« članicama. Nekoć su pristupom barbarskog plemena Rimskom Carstvu njihovi vojnici postali »časnim« vojnicima rimskih legija.

3. *Ideološki zidovi*. Očit primjer bio je Berlinski zid koji je fizički dijelio dvije filozofije života i ideologije moderne epohe. To je predodžba ideologija koje možemo nazvati »alfa ideologijama«, velikim ideologijama, za razliku od »beta ideologija« (novih socijalnih pokreta) koje su nastale također u epohi moderne, ali su bile u sjeni velikih ideologija. Primjerice, nacionalizam koji je inače europski proizvod i dobro nam poznat, ili moderni urbanizam i graditeljstvo određuju naš način kolektivnog života u naselju s konceptom strukture izgradnje prostora i obiteljskog života s konceptom stambenog prostora.

4. *Kulturni zidovi*. U najširem smislu kulture imaju svoje barijere, jer su ljudske tvorevine koje društvene skupine stvaraju za svoje potrebe. Zidovi se održavaju čvrstim razdvajanjem kulturnih jezgara (*cultural core*) koje s jedne strane jamče kulturnu sigurnost, a s druge se strane razdvajaju i ograđuju od drugih kultura. Ta ograda nije nepropusna. Štoviše, kulturni kontakti, a naročito poznavanje susjedne kulture, međusobno ih zbližavaju, ali u određenim prilikama, osobito kriznim razdobljima, izazivaju i konflikte. To se odnosi na imigracije pripadnika različitih religija i etničkih skupina u Europu (primjerice, Francuska i Njemačka). Tako je bilo u povijesti, a i danas. Hrvatsku su zapljusnuli loši, pa i necivilizirani proizvodi »kulturne industrije« Zapada. Za negativne je utjecaje iz Europe i svijeta shengenska granica vrlo propusna, a za pozitivne teže propustljiva. U kulturnim kontaktima postoji selekcija koja ne dopušta nekim tvorevinama (znanstvene spoznaje, tehnologije itd.) širiti se da ih i drugi koriste, nego ih se čuva radi egoističnih interesa – »imati više«, ako ne, onda neka uglavnom drugi imaju što manje.

Postojanje monopola na znanje i tehnologije, monopol na intelektualno vlasništvo kao ukradeno prirodno dobro itd. stvara nove zidove između razvijenih i nerazvijenih, između skupnih privatnih interesa i interesa društva, odnosno većine čovječanstva, i stvara »mit razvijenosti« koji ponekad djeluje »fašistoidno«.

Rasizam nije nestao već ostaje u mentalnom sklopu kulture kao vidljiva granica među ljudima različitih rasa. Rasizam nije svojstven samo kulturi bijeloga čovjeka.

5. *Mentalni zidovi*. Pad Berlinskog zida nije zatvorio pitanje ideoloških granica, ali je otvorio pitanje »kulture zida« i »kulture bez zidova«. Ideologije

nisu nestale padom zida, ali je smanjena ideološka osnova formiranja društva i konflikata u Europi. Unatoč pozitivnim promjenama, s obje strane zida postoje tegobe prilagodbe na nove povijesne okolnosti, pa i nevoljkog prihvaćanja stvarnosti, jer jedni teško zaboravljaju (ideološku) prošlost, a drugi teško prihvaćaju novu stvarnost. To će biti vjerojatno moguće tek za nekoliko generacija, ukoliko ne budu postojali akteri koji će sustavno podsjećati na prošlost i ukazivati na vrijednost razlika koje je stvarao ideološki zid (kod nas aktualiziranje teme partizana i ustaša reproducira asocijacije na gorku stvarnost društva i podgrijava političke tenzije). Mentalni sklop modernog čovjeka opterećen je idealističkom paradigmom prošlosti i aktualnom paradigmom hedonizma. Teologija mora reflektirati ove suprotnosti preko vrijednosti čovjeka u konkretnom prostorno-vremenskom kontekstu.

Postoje različiti nazivi za 21. stoljeće koji u sebi sadrže prognoze, želje i očekivanja. Primjerice, »stoljeće ekologije«²⁸, »biotehnološko stoljeće«²⁹, »kršćansko doba«³⁰ ili pak »američko stoljeće« i »amerikaniziranje svjetske povijesti«³¹.

Iako je započelo velikim očekivanjima, sudeći po današnjem stanju, ovo stoljeće neće biti kraj zidovima. Čovječanstvo je naslijedilo strukturu funkcioniranja modernog društva, odnosno zidove iz prošlog stoljeća, a dodaje joj nove zidove (primjerice, proturaketni štit; zaštita intelektualnog vlasništva; način života – brzina i ritam života).

Glede toga dva su očekivanja: optimistično i pesimistično očekivanje. *Optimisti* očekuju da neće doći do utvrđivanja postojećih ili gradnje novih zidova; očekuju buđenje ljudske savjesti i povećanje društvene odgovornosti. *Pesimisti* ukazuju na učvršćivanje postojećih i gradnju novih zidova; ne vjeruju u dijalog i međunarodnu solidarnost.

U posljednja dva desetljeća svijet postaje drukčiji, ali se ranije negativne tendencije nisu bitno promijenile: (1) povećava se razlika između nekolicine bogatih (a) na globalnoj razini i (b) unutar društva; (2) briga za održanje i sigurnost sustava (financijski, politički, korporacijski) veća je od brige za čovjeka kao pojedinca; (3) ne smanjuju se sukobi, a oružani sukob gotovo da je glavno sredstvo njihova rješavanja i ostvarenja interesa; (4) izgrađuje se svjetski

²⁸ Usp. Ernst Ulrich WEIZSÄCKER, *Das Jahrhundert der Umwelt*, Frankfurt – New York, 1999.

²⁹ Usp. Jeremy RIFKIN, *Biotehnološko stoljeće*, Zagreb, 1988.

³⁰ Usp. IVAN PAVAO IL., *Fides et ratio – Vjera i razum. Enciklika o odnosu vjere i razuma* (14. IX. 1998.), Zagreb, 1999., br. 85.

³¹ Usp. Elmar ALTVATER, *Der Preis des Wohlstands oder Umweltplünderung und neue Welt(un)ordnung*, Münster, 1992., 204.

imperijalni poredak, koji može postati totalitaran; (5) svjetski je dijalog dijete u kolijevci pritisnuto rojevima svjetskih, uglavnom beskorisnih diplomata.

4. Svijet bez zidova

1. Je li moguć *svijet* bez zidova? Životinja ima okoliš, a čovjek svijet. Okoliš je životinji dan, a čovjek mora svijet oblikovati po svojoj mjeri. Teorijski je moguć svijet bez zidova, ako prihvatimo utopijsko razmišljanje, ako u njega vjerujemo i prihvatimo da su različite kulture i društva – kako prije tako i danas – »normalno« stanje svijeta, tj. raznolikost svijeta. Pravo na priznanje ravnopravnosti razlika (različitih) čovjek tek mora izboriti. Paradigma raznolikosti suprotna je paradigmi imperija.³² Raznolikost drugih kultura i društava treba istraživati i upoznavati vlastite nove generacije. Svijet kulture bez zidova pretpostavlja:

- prihvaćanje smanjenja vlastitih egoističnih poriva i težnji za barijerama, odvajanjem od drugih i odvajanjem drugih od nas;
- prihvaćanje činjenice da nismo bolji od drugih, nego samo imamo različite načine življenja;
- prihvaćanje mira, dijaloga i suradnje različitih društava, kultura, religija;
- prihvaćanje spoznaje da kao vrsta imamo samo jedno pravo ograničenje: globalni ekosustav Zemlje.

2. Je li uopće moguće *društvo i čovjek* bez (kulture) zidova i ograničenja?

Životinja ima *instinkte* koje uspješno koristi, a čovjek povijesno *iskustvo* koje sve manje uvažava i koristi. Neke, iskustvom provjerene, norme mogu funkcionirati ako ih prihvatimo.

U svakodnevici primjećujemo znakove zabrane ili ograničenog pristupa. Oni služe poboljšanoj komunikaciji među ljudima i orijentaciji u prostoru i životu:

- (a) *fizička ograničenja*: zebra na pješačkom prijelazu, semafori na raskrižjima, prostor za ne/pušače, mrtvačka glava za otrove i minirana polja, prometni i parkirališni znakovi, granični prijelazi u druge države (EU);
- (b) *socijalna ograničenja*: nemoć pojedinca u ostvarivanju njegovih prava u sustavu i pred neučinkovitom birokracijom (za Webera je birokracija učinkovita; »profesionalci«), ostvarivanje socijalnih prava (pravo na rad), ograničavanje dopuštenja (viza) za ulazak nekim skupinama u druge zemlje, carinske kontrole;
- (c) *kulturna ograničenja*: reprodukcija mentalnog sklopa mišljenja i medijima nametnutog sustava vrijednosti, neobrazovanost, manjinska prava.

³² Usp. Ivan CIFRIĆ, Kulturhomogenisierung oder kulturelle Vielfalt, u: *Synthesis Philosophica*, 23 (2008.) 1, 25-51.

Strategijski se planira budući sustav, ali ne i osobine budućeg čovjeka. U njemu se čovjek mora prilagoditi kreiranom sustavu, a ne sustav čovjeku. Za tu su pripremu sustavu na raspolaganju obrazovanje i kulturna industrija koje obilno koristi.

Društvo bez ograničenja teško je moguće jer se radi o reguliranom sustavu ponašanja, ali je moguće društvo bez kulture zidova. Pritom su vrlo važna moralna ograničenja koja čovjek (društvo) sam sebi postavlja.

Zato bi bilo potrebno:

1. *Mijenjati čovjekov mentalni sklop* – uloga odgoja i socijalizacije. To je teško moguće samo stjecanjem upotrebnog i znanstvenog *znanja* za potrebe tržišta (Bolonjski proces), a bez promjene kulture. Čovjeku je potrebno i *orijentacijsko* znanje, tj. sustav moralnih normi za procjenu posljedica primjene znanstveno-tehničkih inovacija, i mogućnost drukčijeg obrazovanja. Iskustvo prošlosti dio je potrebnog orijentacijskog znanja.
2. *Mijenjati karakter kulture* (kulture nasilja i smrti) koja reproducira granice i zidove postavljanjem pitanja o njezinu smislu. To je teško moguće bez utopijske vizije čovjeka i društva. U njoj mora biti mjesta za »*sentio ergo sum*«, a ne samo za »*cogito ergo sum*«. Unatoč *cogitu*, suvremeni čovjek kao da prestaje kritički misliti jer očekuje rješenja na internetu i u obećanjima političara. Ljudska letargija uvjetovana je komocijom i nepovezivanjem prošlosti i budućnosti.

Ako je epoha moderne izgradila *kulturu zidova*, može li epoha postmoderne – ako ne izgraditi, onda bar *postaviti temelje kulture bez zidova*? Pretpostavka odgovora na to pitanje jest spoznaja što je postmoderna uistinu ponudila čovjeku. (Epoha moderne i industrijsko društvo danas uspješno funkcioniraju.) Je li to svijest koja ruši zidove (ideologije, mentalne sklopove i fizičke zidove) izgrađene u epohi moderne s jasnim ciljem što i kako dalje? Nije ključan problem srušiti zid, nego što nakon zida? Nije problem postići slobodu, nego način kako je koristiti i zadržati? Na to pitanje nije odgovoreno prije pada Berlinskog zida, iako se vjerovalo da će promjena biti tegobna, a za Zapad jednostavna. Osim toga, postmoderna nije dala novu sliku čovjeka i društva. Sve što je učinila jest to da je relativizirala ljudske vrijednosti, prihvatila jednaku vrijednost različitih koncepcija kao samorazumljivu i legitimnu. Nastupa vrijeme ponavljanja obrazaca moderne i nove praznine. To ne znači da zidove ne treba rušiti, jer su oni naprosto neprirodno nastali, omogućili neprirodan život i ograničenost kulturne propusnosti, kao u slučaju Berlinskog zida.

Insuficijentnost paradigme budućnosti – kulture bez zidova – pokazala se na globalnoj razini kao (1) nastavak i globaliziranje kapitalizma, ali sa sve

većim globalnim (ekološkim) rizicima i socijalnim prijetnjama; (2) u tranzicijskim zemljama kao pokušaj imitacije razvijenog kapitalizma i demokracije, koji se u početnoj stvarnosti pokazao kao najgrublji oblik početnog i političkog kapitalizma te tribalističke eksploatacije. Što je, dakle, glede kulture zidova, u postmoderni novo, a što preoblikovana modernost (za potrebe sustava), ostaje otvoreno pitanje. Postmoderna je ostala bez utopije jer (a) znanost ne donosi utopiju, nego pragmatični rizik, (b) jer umjesto »sna« prihvaća tehničke projekcije, (c) jer nema vlastite ideologije, osim ideologije relativizma.

Pitanje koje se odnosi i na stanje religija u Europi: Imamo li i koju/kakvu viziju čovjeka i kulture? Tko daje viziju otvorenosti za budućnost i jamči njezinu ljudsku vrijednost?³³

Zaključak

Pad Berlinskog zida simbol je kraja ideologije komunizma kao državotvorne ideologije u Europi, koja je uspostavila ideološki zid, a unutar zida adaptirala marksističko naslijeđe prema vlastitoj ideji interpretacije socijalističkog društva. Glede toga, pad je bio za jedne (tranzicijska društva) nov i tegoban početak, za druge (kapitalističko društvo) linearan nastavak neoliberalnog kapitalizma, a za sve bi mogao biti početkom novog kulturnog procesa života raznolikosti u jedinstvu.

Pad Berlinskog zida nije kraj zidova. Oni se grade i tendencijski vode globalno društvo u novi imperij, unatoč promicanju raznolikosti kao vrijednosti (u prirodi i kulturi). Put u njega vodi preko kulturnog imperijalizma³⁴, pa otuda pitanje kulturnog identiteta postaje značajno pitanje i socijalnih perspektiva hrvatskog društva, a kritika kulturnog imperijalizma pitanje rušenja kulture zidova.

Konačno treba reći i to da su za Hrvatsku nastali novi zidovi, a ulaskom u EU hrvatsko društvo neće biti društvo bez zidova jer ni EU neće biti europska kultura bez zidova. Izgleda da je kontinuitet »kulture zidova« naša sudbina u 21. stoljeću globalno nesigurnog svijeta. Treba učiniti sve da ti zidovi nestanu, a, ako već »moraju« biti, da budu što niži i što porozniji.

³³ Usp. Gottfried KÜENZLEN, *Die Wiederkehr der Religion. Lage und Schicksal in der Säkularen Moderne*, München, 2003.

³⁴ Usp. Bernd HAMM – Robert SMANDYCH (ur.), *Cultural Imperialism. Essays on the Political Economy of Cultural Domination*, Toronto, 2005.

Summary

THE CULTURE OF WALLS – THE PAST AND CONTINUITY?

DOWN WITH THE WALL! LONG LIVE THE WALL! – TWENTY YEARS LATER

Ivan CIFRIĆ

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb
Ivana Lučića 3, HR – 10 000 Zagreb
ivan.cifric@ffzg.hr

In honour of the twentieth anniversary of the fall of the Berlin Wall, the author deals with the question of the socio-cultural meaning of the »wall«. The fall of the wall did not mark the end of all walls in modern mankind. Throughout the history of civilisation various walls were raised. On a theoretical level we start from the theory that during the 'Modern' era »cultural walls« were raised while in post-modern times the foundations of »culture were not placed without walls« and even after the fall of the Berlin Wall cultural walls continued to exist. New walls are being raised in Europe and the world – cultural walls are being reproduced.

On a practical level, several explanations are offered for the notion of walls – i.e. limitations – and so we can speak of physical, cultural, religious, ideological, mental, visible and invisible walls. Walls serve to separate and limit. The fall of the Berlin Wall is symbolic of the end of statehood ideology which for some (transition countries) meant freedom as well as a difficult capitalistic and democratic beginning. For Europe (EU), particularly Germany, this meant the continuation of unification but also opening a space for expansion of world imperators particularly through cultural imperialism. Croatia's independence is not in direct relation to its fall.

Key words: Berlin Wall, culture of walls, system, values, transition.